

УДК 343.137.5

В. В. РОМАНЮК,*кандидат юридичних наук,**старший викладач кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства**факультету № 1 (слідства)**Харківського національного університету внутрішніх справ;**ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6077-4591>*

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПІДОЗРЮВАНОВОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Розглянуто особливості допиту неповнолітнього підозрюваного у кримінальному провадженні з метою забезпечення реалізації його процесуальних прав. Сформульовано й обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення процесуальних механізмів, які більшою мірою допоможуть з'ясувати обставини скоєння неповнолітнім кримінального правопорушення, що, в свою чергу, має привести до підвищення якості досудового розслідування кримінальних проваджень щодо неповнолітніх.

Ключові слова: *неповнолітній підозрюваний, кримінальне провадження щодо неповнолітніх, допит, психолог, педагог, лікар, ювенальна юстиція.*

Romaniuk, V.V. (2016), "Some features of interrogation of a minor suspect within criminal proceedings" ["Деякі особливості допиту неповнолітнього підозрюваного у кримінальному провадженні"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 81–85.

Постановка проблеми. Останнім часом у кримінальній процесуальній літературі порушується питання щодо ефективності відправлення правосуддя у кримінальних провадженнях взагалі й у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх зокрема. Згідно з даними судової статистики впродовж останніх п'яти років за вчинення кримінальних правопорушень в Україні у середньому щороку засуджується близько 2 453 дітей у віці від 14 до 16 років та близько 6 240 неповнолітніх осіб у віці від 16 до 18 років [1, с. 170]. У зв'язку з не завжди добросовісною роботою правозастосувачів можливість допущення помилки багаторазово зростає. Незважаючи на те, що глава 38 КПК України з часом не зазнала значних змін, якість розслідування щодо неповнолітніх хронічно залишається низькою. Завданням різних учасників кримінального процесу має стати перетворення неповнолітнього злочинця на добропорядного громадянина своєї держави. Для цього необхідно детально з'ясувати всі обставини кримінального правопорушення, відомі неповнолітньому, зокрема під час його допиту. Очевидною стає необхідність розроблення процесуальних механізмів, які більшою мірою допоможуть з'ясувати обставини скоєння неповнолітнім кримінального правопорушення, а також запобігти вчиненню неповнолітніми повторних злочинів.

Зазначені фактори й зумовлюють актуальність теми цього дослідження, його теоретичну та практичну значущість.

Стан дослідження. Вивчення наукової літератури показало, що вирішенням проблем, пов'язаних з особливостями допиту неповнолітнього підозрюваного у кримінальному провадженні, активно займалися такі вчені, як В. П. Бахін, В. К. Весельський, А. Ф. Волобуєв, А. Є. Голубов, Г. О. Зорін, Т. С. Кобцова, В. С. Комарков, В. О. Коновалова, О. О. Кочура, С. В. Кузнецова, О. О. Леві, Г. І. Пичкальова, М. О. Селіванова, В. Г. Лукашевич, Н. Ш. Сафін, О. М. Сербулов, О. Б. Соловійов, В. Ю. Шепітько та ін., роботи яких і стали методологічним підґрунтям для написання цієї наукової статті. Але в умовах дії чинного КПК України та руху по запровадженню в Україні системи ювенальної юстиції окремі теоретичні питання потребують перегляду й адаптації до нових умов здійснення кримінального провадження. Одним із таких питань, яке має важливе значення для забезпечення прав неповнолітніх у кримінальному судочинстві, є питання допиту неповнолітнього підозрюваного, що має захисний характер щодо прав та законних інтересів неповнолітнього.

Метою статті є дослідження питань особливостей допиту неповнолітнього підозрюваного у кримінальному провадженні і розроблення на підставі їх аналізу процесуальних механізмів, які більшою мірою допоможуть з'ясувати обставини скоєння неповнолітнім кримінального правопорушення, а також запобігти вчиненню неповнолітніми повторних злочинів, що, в свою чергу, повинно привести до підвищення

якості досудового розслідування кримінальних проваджень щодо неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу. Стандартний мінімум, що стосується здійснення правосуддя щодо неповнолітніх, закріплено в «Пекінських правилах» 1985 р. В основу цих правил покладено засади Загальної декларації прав людини (1948). Відмітна особливість «Пекінських правил» полягає в тому, що саме в них головні акценти розставлено на вирішенні питань щодо створення гідних умов життя й виховання дітей і підлітків, що є головним засобом профілактики злочинності неповнолітніх. «Пекінські правила» містять у собі основні положення про неповнолітніх, про вчинені ними правопорушення, кримінальну відповідальність і покарання. У цьому документі знаходить своє відображення й концепція судового захисту прав і законних інтересів неповнолітнього, який є учасником кримінального провадження.

Грунтуючись на положеннях зазначеного документа, слід зробити висновок про те, що кримінальне провадження щодо неповнолітніх має являти собою особливу систему правосуддя – ювенальну юстицію. Для втілення ювенальної юстиції в правову систему України треба звернути увагу на стадію досудового розслідування, де і закладаються підвалини справедливого й законного розгляду справи в суді.

Кримінальний процесуальний кодекс України у гл. 38 визначає порядок кримінального провадження щодо неповнолітніх. Законодавцем визначено особливі умови розслідування справ за обвинуваченням підлітків, оскільки для цієї групи осіб є необхідним максимальний захист прав та інтересів [2].

Розглянемо деякі з особливостей допиту неповнолітнього підозрюваного.

1. Відповідно до КПК України (ст. 226) час допиту неповнолітньої особи, зокрема неповнолітнього підозрюваного, обмежується, тобто слідчий не має права продовжувати цю процесуальну дію понад одну годину без перерви. Загальна тривалість допиту не може перевищувати двох годин на день [3]. Із цього правила випливає висновок щодо неможливості тривалого багатогодинного допиту неповнолітніх підозрюваних, відповідно, ця обставина виключає можливість підписання незаконно складених протоколів з огляду на перевтому дитини. Слід зазначити, що серед науковців і в цьому питанні немає сталої думки. Так, Ю. В. Гошовська вважає, що за необхідності проведення слідчих дій «по гарячих слідах», зокрема допитів та одночасних допитів указаної категорії осіб у складних кримінальних провадженнях,

тривалість допитів не більше двох годин протягом дня є недостатньою. Зокрема, коли йдеться про складні кримінальні провадження, певний час протягом допиту неповнолітнього підозрюваного може бути відведено лише встановленню психологічного контакту слідчого з неповнолітнім [4, с. 131]. Цілком аргументовано видається критика зазначеної позиції М. І. Порубовим, який зазначає, що малолітні можуть бути уважними й зосередженими певний проміжок часу, тому тривалість допиту не повинна перевищувати 15 хвилин для дітей до 7 років і 1 години для дітей до 14 років [5, с. 150]. З точки зору І. А. Арямова, діти 5–7 років можуть бути уважними протягом 15 хвилин, 7–10 років – приблизно 20 хвилин, 10–12 років – приблизно 25 хвилин, старше 12 років – приблизно 30 хвилин [6, с. 14]. На думку М. І. Єнікєєва та Е. О. Черних, допит неповнолітніх доцільно проводити протягом не більше однієї години, а дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, відповідно, – не більше 20 та 30 хвилин [7, с. 56]. З урахуванням психофізіологічного чинника ми не бачимо необхідності, а отже і можливості подовження визначеного законом часу для допиту неповнолітнього підозрюваного. Навпаки, через емоційний стан дитини цей час можна скоротити.

2. Питанню, пов'язаному із забезпеченням участі законного представника, педагога, психолога або лікаря у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, були присвячені наші попередні роботи [8; 9], але деякі з цих питань потребують додаткового дослідження. Так, законодавець не розкриває в достатньому обсязі процесуальне становище педагога (психолога) під час допиту неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, якого на момент провадження визнано розумово відсталим. По-перше, виникає питання, хто може бути запрошений як психолог або педагог? У законі ця проблема не знаходить свого вирішення. Можна припустити, що слідчий має право запросити будь-якого педагога чи психолога. Однак чи буде користь від участі при допиті незнайомої для неповнолітнього людини? Як показує практика, якщо неповнолітній підозрюваний навчається в освітньому закладі, то в цьому закладі є педагог, який повинен його знати. В інших випадках, коли неповнолітній ніде не навчається, доречніше буде запросити його колишнього педагога або психолога, який коли-небудь підтримував із підлітком контакт. Таке правило слід закріпити в законі.

З цього питання К. І. Дяченко та Н. В. Шость мають інше бачення, яке полягає в тому, що

у разі залучення з навчального закладу, в якому навчається чи навчався неповнолітній, педагога, який з неповнолітнім конфліктує, присутність такого педагога матиме лише негативний вплив на проведення допиту [10, с. 13]. Нам імпонує твердження вказаних дослідників, але, на нашу думку, головним чинником під час вибору педагога має бути не тільки фактор взаємодовіри між неповнолітнім і педагогом або психологом, а, в першу чергу, їхні практичний досвід та профільна освіта. Також слід зазначити, що під час вибору між педагогом і психологом перевагу, як нам здається, у разі, якщо неповнолітній є учнем навчального закладу, треба віддавати тому педагогу, з яким у дитини є контакт, а у разі відсутності довіри – психологу. Завдяки дотриманню цієї умови можна встановити психологічний контакт, забезпечити доброзичливу атмосферу під час допиту й досягти кращого результату кримінального провадження.

3. Під час розгляду обов'язкової участі психолога в допиті неповнолітнього необхідно з'ясувати питання про те, яким чином повинні встановлюватися психічний розлад і відставання у психічному розвитку. Як слушно зазначає В. Г. Гончаренко, такі питання вирішуються під час психіатричної експертизи, проведення якої має обумовлюватися наявністю інформації про перенесення особою захворювань і травм, що супроводжувались зміною поведінки або інформації про перебування особи на обліку у психіатра [11, с. 18]. У пункті 7 постанови Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» зазначено, що за наявності даних, які свідчать про розумову відсталість неповнолітнього, має бути призначена судова психолого-психіатрична або педагогічно-психолого-психіатрична експертиза для вирішення питання про наявність чи відсутність у неповнолітнього відставання у психічному розвитку, про ступінь такого відставання, встановлення стану його загального розвитку з метою з'ясувати питання про те, чи міг неповнолітній повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою міг керувати ними. Відповідна експертиза призначається за участю спеціалістів у галузі дитячої та юнацької психології (психолога, педагога) та психіатрії [12]. Схожий підхід передбачається і постановою Пленуму Верховного Суду України від 15.05.2006 № 2 «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» (п. 18), де вказується на

те, що в разі потреби призначають експертизу за участю спеціалістів у галузі дитячої чи юнацької психології або ж експертів-психіатрів [13]. Нам імпонує думка О. М. Попова, який вважає, що у допиті неповнолітнього підозрюваного, визнаного розумово відсталим, необхідно передбачити обов'язкову участь лікаря-психіатра, оскільки саме лікар, а не педагог чи психолог, є спеціалістом з патології в розумовому розвитку [14, с. 45]. Джерелом інформації про психічний стан неповнолітнього можуть бути показання батьків, близьких родичів чи педагогів, медична документація або спостереження слідчого за поведінкою цієї дитини.

На підставі цього цілком логічно було б вважати обов'язковою участь під час допиту неповнолітнього, який страждає на психічний розлад або відстає в психічному розвитку, і психолога, і психіатра.

4. Що ж робити у випадку, коли необхідно допитати неповнолітнього підозрюваного, який страждає на психічний розлад або відстає в психічному розвитку? Можна стверджувати, що висновок психіатричної, психологічної або комплексної психолого-психіатричної експертизи неможливо отримати до моменту допиту неповнолітнього підозрюваного. Як свідчить аналіз опитування слідчих¹, у 43 % випадків неповнолітні підозрювані були допитані, коли у провадженні не було висновку експерта, через те, що відповідна експертиза є однією з найтриваліших процесуальних дій і для її проведення в розпорядження експерта необхідно надати достатню кількість матеріалів, що характеризують особу дитини, включно з протоколами допитів та інших слідчих (розшукових) дій. Однак момент появи в кримінальному провадженні підозрюваного за загальним правилом характеризується відсутністю тієї змістовної доказової бази, яка повинна надаватися експерту разом із постановою про призначення психологічної (психіатричної, комплексної психолого-психіатричної) експертизи. Тому наявність у кримінальному провадженні відповідного висновку експерта про те, що неповнолітній страждає на психічний розлад або відстає в психічному розвитку, не може бути визнана єдиною підставою для забезпечення обов'язкової участі психолога в допиті такого неповнолітнього. На наш погляд, ці обставини можуть бути підтвержені медичною документацією,

¹ Опитування слідчих відбувалось під час підвищення ними кваліфікації у Харківському національному університеті внутрішніх справ у жовтні-листопаді 2016 року.

довідкою з психоневрологічного диспансеру про те, що неповнолітній перебуває на відповідному обліку, характеристиками з місця навчання, а також показаннями батьків та інших учасників кримінального провадження.

Н. І. Гуковська негативно ставиться до ролі зазначених осіб у допиті неповнолітніх [15, с. 111], але з нею ми не погоджуємося і вважаємо, що до КПК України слід додати норму, яка б регламентувала процесуальне становище педагога, і психолога та лікаря, оскільки ці особи залучаються до проведення допиту, а також не виключається їх участь у проведенні одночасного допиту неповнолітніх підозрюваних та дорослих співучасників. Педагог, психолог та лікар, які беруть участь у слідчих (розшукових) діях за участю неповнолітнього підозрюваного, мають усі підстави вважатись самостійними учасниками кримінального провадження.

Висновки. Таким чином, неповнолітні підозрювані під час кримінального провадження потребують особливого ставлення до себе, що проявляється, в першу чергу, у специфіці про-

ведення слідчих (розшукових) дій за їх участі, зокрема під час допиту. Елементами процесуального механізму проведення допиту неповнолітнього підозрюваного, зокрема такого, який страждає на психічний розлад або відстає в психічному розвитку, є, по-перше, те, що головним у виборі педагога мають бути не тільки фактор взаємодовіри між неповнолітнім і педагогом або психологом, а насамперед їхній практичний досвід і профільна освіта. Також слід зазначити, що в разі вибору між педагогом і психологом у разі, якщо неповнолітній є учнем навчального закладу, перевагу треба віддавати педагогу, з яким у дитини є контакт, а за відсутності довіри – психологу. По-друге, під час допиту неповнолітнього, який страждає на психічний розлад або відстає в психічному розвитку, участь і психолога і психіатра необхідно вважати обов'язковою. По-третє, педагог, психолог та лікар, які беруть участь у слідчих (розшукових) діях за участю неповнолітнього підозрюваного, мають усі підстави вважатись самостійними учасниками кримінального провадження.

Список бібліографічних посилань

1. Туркот М., Щербаківа Г. Тактика подання доказів прокурором під час судового розгляду кримінальних проваджень щодо неповнолітніх. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 1. С. 170–178.
2. Коталейчук С. П. Теоретико-правові проблеми правового статусу неповнолітніх в Україні та забезпечення його реалізації як один із основних напрямків діяльності міліції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2004. 17 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. комент.: у 2 т. Т. 1/О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків: Право, 2012. 768 с.
4. Гошовська Ю. Допит неповнолітніх у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. *Jurnalul juridic național: teorie și practică = Национальный юридический журнал: теория и практика = National law journal: theory and practice*. 2016. Nr. 2/1 (18). С. 130–133. URL: http://jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/2/part_1/30.pdf (дата звернення: 06.10.2016).
5. Порубов Н. И. Тактика допроса на предварительном следствии: учеб. пособие. М.: БЕК, 1998. 208 с.
6. Арямов И. А. Особенности детского возраста. – М.: Учпедгиз, 1953. 192 с.
7. Еникеев М. И., Черных Э. А. Психология допроса: учебное пособие. М.: ВЮЗИ, 1990. 147 с.
8. Романюк В. В. Удосконалення процесуального статусу законного представника неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право»*. Вип. 23. 2013. Ч. 1, т. 3. С. 134–137.
9. Романюк В. В. Участь педагога, психолога та лікаря в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2014. № 4 (67). С. 101–109.
10. Дяченко К. І., Шость Н. В. Процесуальні особливості розслідування справ про злочини неповнолітніх: метод. посіб. Харків: Константанта, 1997. 56 с.
11. Гончаренко В. Г. Експертизи у судовій практиці: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 388 с.
12. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх: постанова Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 № 5 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04> (дата звернення: 06.10.2016).
13. Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру: постанову Пленуму Верховного Суду України від 15.05.2006 № 2 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-06> (дата звернення: 06.10.2016).
14. Попов А. Н. Правоведение. Производство по делам о преступлениях несовершеннолетних: учеб. пособие для студентов всех спец. и всех форм обучения. Кн. 1. Красноярск: СибГТУ, 2004. 124 с.
15. Гуковская Н.И. Участие третьих лиц в допросе. *Вопросы борьбы с преступностью*. 1974. Вып. 21. С. 104–112.

Надійшла до редколегії 10.11.2016

РОМАНИЮК В. В. НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ДОПРОСА НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНЕГО ПОДОЗРЕВАЕМОГО В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

Рассмотрены особенности допроса несовершеннолетнего подозреваемого в уголовном производстве с целью обеспечения реализации его процессуальных прав. Сформулированы и обоснованы предложения по совершенствованию процессуальных механизмов, которые в большей степени помогут выяснить обстоятельства совершения несовершеннолетним уголовного правонарушения, что, в свою очередь, должно привести к повышению качества досудебного расследования уголовных производств в отношении несовершеннолетних.

Ключевые слова: несовершеннолетний подозреваемый, уголовное производство в отношении несовершеннолетних, допрос, психолог, педагог, врач, ювенальная юстиция.

ROMANIUK V. V. SOME FEATURES OF INTERROGATION OF A MINOR SUSPECT WITHIN CRIMINAL PROCEEDINGS

The relevance of the research of the features of interrogation of a minor suspect in the criminal proceedings caused by the poor quality of investigation of criminal proceedings on minors. The objective of this article is to study these features and development of procedural mechanisms based on their analysis, which would more assist to clarify the circumstances of the commission of a criminal offense by a minor and to prevent the commission of repeated offenses by minors, which in turn should lead to improving the quality of pre-trial investigation of criminal proceedings on minors.

It has been noted that the criminal proceedings on minors should be a special justice system – juvenile justice. It has been pointed out that considering the psycho-physiological factor, there is no need, therefore, respectively, to extend the term of for questioning a minor suspect that is prescribed by the law. On the contrary, due to the emotional state of a child this term can be reduced. It has been emphasized that the main factor while electing a teacher should not only be a mutual trust between the teacher or psychologist, and, above all, their experience and professional education. The author has offered to consider mandatory the participation of a psychologist and psychiatrist during interrogation of a minor, who suffers from a mental disorder or mental development lags behind.

It has been concluded that a teacher, a psychologist and a doctor involved in the investigation (search) actions involving a minor suspect, have every reason to be considered as independent participants of the criminal proceedings.

Keywords: minor suspect, criminal proceedings on minors, questioning, psychologist, teacher, doctor, juvenile justice.

УДК 343.98

Р. Л. СТЕПАНЮК,

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри криміналістики та судової експертології факультету № 1 (слідства)

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8201-4013>

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ОКРЕМОЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ

Розглянуто основні наукові підходи до системи принципів побудови криміналістичної методики розслідування окремих видів злочинів. Здійснено критичний аналіз запропонованих у спеціальній літературі основоположних правил цього напряму науково-дослідної діяльності, запропоновано авторське бачення щодо цього питання. Зокрема, визначено принципи правової основи, наукової основи та практичної основи як головні засади створення окремої криміналістичної методики.

Ключові слова: криміналістика, криміналістична методика, досудове розслідування, формування методики розслідування, принципи криміналістичної методики.

Stepaniuk, R.L. (2016), "Principles of forming of a particular criminalistics technique" ["Pryntsyry formuvannia okremoi kryminalistychnoi metodyky"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 85–90.

Постановка проблеми. Реформування кримінального процесу в Україні, що здійснюється останніми роками, та докорінні зміни в орга-

нізації діяльності органів правопорядку закономірно супроводжуються значними труднощами у забезпеченні належного рівня протидії